

طرح نظری و مدل تحلیلی تحقیق

۱- روش‌شناسی (methodology)

دستیابی به شناخت علمی میسر نخواهد بود، مگر زمانی که با روش‌شناسی درست صورت پذیرد.

روش‌شناسی مبحثی است که به بررسی روشهای شناخت در علوم می‌پردازد. این مبحث می‌تواند شامل همه جوانب روش شناخت شود مباحث روش‌شناسی از هنگامی آغاز شد که علوم مختلف تفکیک شدند و برای هر یک ویژگیهای خاصی در نظر گرفته شد. (عزتی، ۱۳۷۶)

آنچه روش علمی را از سایر روشهای بدست آوردن دانش جدا می‌سازد، هم مفروضه‌هایی است که بدان تکیه دارد و هم متدولوژی آن. متدولوژی علمی نظامی است از قواعد و روشهای بارز که پژوهش بر آن بنا نهاده میشود و ادعاهای علیه آن مورد ارزشیابی قرار می‌گیرد. این نظام نه بسته است و نه خطاپذیر. قواعد و روشها به گونه مستمر اصلاح میشود و بهبود می‌یابد. دانشمندان برای مشاهده، استنباط، تعمیم و تحلیل، همواره به دنبال وسایل جدیدی‌اند. وقتی این وسایل تهیه شود، چنانچه با مفروضه‌های زیربنایی روش علمی هماهنگ باشد، درون نظام قواعدی که حاکم بر متدولوژی علمی است قرار می‌گیرد و در آن ادغام میشود.

وظیفه عمده متدولوژی این است که ارتباط بین دانشمندان را که تجربه مشترک دارند و یا مایلند در آن سهیم باشند، تسهیل سازد. علاوه بر این از طریق بارز ساختن، همگانی ساختن، و قابل قبول کردن قواعد متدولوژی، چارچوبی برای تجدید و تکرار و انتقاد سازنده بوجود می‌آید. متدولوژی علمی، پایه‌های منطقی دانش مستدل را بیان میدارد منطق همراه با مشاهده‌های واقعی، ابزار ضروری روش علمی بشمار می‌آید (هومن، ۱۳۷۶) روش‌شناسی را می‌توان از چند دیدگاه مدنظر قرار داد:

از دیدگاهی، روش‌شناسی، مطالعه منظم و منطقی اصولی است که تفحص علمی را راهبری میکنند. از این دیدگاه، روش‌شناسی به عنوان شاخه‌ای از منطق و یا حتی فلسفه است. دیدگاه دیگر روش‌شناسی را شاخه‌ای از علم می‌داند. در مقابل: تالکوت پارسنز در اثرش «ساخت عمل اجتماعی» می‌نویسد:

«روش‌شناسی در اصل با روشهای پژوهش تجربی نظیر آمارشناسی، مطالعه موردی، مصاحبه و غیره سرو کار ندارد. بلکه ملاحظه زمینه‌های کلی برای اعتبار کار علمی است. پس روش‌شناسی نه دقیقاً یک رشته فلسفی، نه دقیقاً رشته‌ای علمی است.»

در مقابل این دیدگاههای بسیار فلسفی، لازار سفلد (Lazarsfeld) و روزنبرگ (Rosenberg) در اثرشان پژوهش اجتماعی (۱۹۹۵) دیدگاهی دیگر دارند. به نظر آنان باید تأکید بر مسائل ملموس تحقیق نهاده شود. در این دیدگاه روش‌شناسی را، فارغ از ابعاد فلسفی، به نظام یا مجموعه‌ای به هم پیوسته از قواعد، اصول و شیوه‌های معمول در یک رشته از دانش اطلاق می‌کنند. پس می‌توان بطور خلاصه گفت:

- بعضی روش‌شناسی را مبحثی نظری میدانند که با تعقل، منطق و فلسفه پیوسته است.

- بعضی دیگر روش‌شناسی را از فلسفه جدا دانسته، آن را یک رشته علمی میدانند.

- و برخی نیز، در این راه، بر علمی دانستن روش‌شناسی و جداسازی آن از فلسفه، بیشتر تأکید دارند.

آنان ضمن پذیرش منطق، فلسفه و بطور کلی تعقل در کار روش و احراز شناخت، معتقدند باید بامباحث ملموس و پدیده‌های حیات انسانی تماسی نزدیکتر برقرار سازیم (ساروخانی، ۱۳۷۳). پژوهش به عنوان رفتاری علمی که در فرآیندی خاص دنبال شود، بر سه عنصر اساسی: نظریه، روش‌شناسی، و روش، استوار است. تحقیق اگر براساس نظریه‌ای روشن، به طرح الگوی مطالعاتی بپردازد و

چگونگی ارزیابی الگو را از طریق روش‌شناسی متأثر از همان نظریه تعریف کند و در نهایت به وسیله روشهای سازگار با آن نظریه و روش‌شناسی، الگو را مورد ارزیابی قرار دهد، بی‌شک دارای روایی ساختی (structure validity) بالایی خواهد بود. در پژوهش، از میان این سه عنصر، نقش روش‌شناسی بارزتر و مهم‌تر از دو عنصر دیگر است، چون روش‌شناسی به عنوان مجرای ارتباطی بین نظریه و روش در ایجاد ارتباط نظام‌مندانه و هماهنگ سطح نظری (تئوریک) و علمی (تجربی) نقش مهمی ایفا می‌کند. نبود روش‌شناسی روشی در تحقیق، ممکن است به ضعف نظری و یا انتخاب روشی نامتناسب در نظریه منجر شود که در این صورت، یافته‌ها نمی‌توانند بیانگر واقعیت باشند و یا در برنامه‌ریزیها مورد استفاده قرار گیرند. (ایمان، ۱۳۷۵) بدین ترتیب باید گفت در بین انواع دیدگاه‌های روش‌شناسی، شیوه‌های علمی مورد نظر ماست و چنین شیوه‌هایی جز با اتخاذ روشهای دقیق میسر نیست.

۱- روش چیست؟

دکارت در اثرش «گفتار در روش» روش را راهی میداند که به منظور دستیابی به حقیقت در علوم باید پیمود. در عرف دانش، روش را مجموعه شیوه‌ها و تدابیری دانسته‌اند که برای شناخت حقیقت و برکناری از لغزش به کاربرده میشوند، بطور دقیق‌تر روش به سه چیز اطلاق می‌شود:

۱- مجموعه طرقی که انسان را به کشف مجهولات و حل مشکلات هدایت می‌کنند.

۲- مجموعه قواعدی که هنگام بررسی و پژوهش واقعیات باید به کار روند.

۳- مجموعه ابزار یا ففونی که آدمی را از مجهولات به معلومات راهبری می‌نمایند.

بدین قرار ملاحظه میشود که روش، لازمه دانش است و هیچ دانشی بدون روش قابل تصور نیست، اعتبار دستاوردهای هر دانش نیز، به ایقان روش یا روشهایی وابسته است که در آن مورد استفاده قرار گرفته است. (ساروخانی، ۱۳۷۳) وقتی در هر بررسی علمی صحبت از روش تحقیق می‌شود، ذهن محقق سریعاً متوجه اندیشیدن به طریق علمی می‌گردد، به لحاظ فلسفی منظور از روش، تمامی راهها و روشهایی است که ما را به مقصود هدایت می‌کند، در حالیکه به لحاظ علمی مقصود از روش، تمامی نکات و تدابیری است که بتواند هر چه بیشتر ما را از خطا مصون بدارد و در راه رسیدن به حقیقت امریاری دهد. به عبارتی روش، مجموعه قوانین و مقررات علمی است که محقق برای رسیدن به حقیقت باید از آنها پیروی کند. (طالب، ۱۳۶۹)

۲- تحقیق از نظر روش‌شناسی و روش به چه معناست؟

لغت "Research" که ما آن را تحقیق و پژوهش میدانیم از لغت فرانسوی "Recherchen" به معنای (Search back) گرفته شده است. عملی‌ترین قسمت لغت "Search" است که به معنای جستجوی دانش و نیز ایجاد دانش جدید است. دامنه Research فاصله بین دو مرحله جستجو کردن و ایجاد دانش است. همچنین لغت «تحقیق مجدد که بیان‌کننده مطالعه عمیق در محدوده تحقیق است» معنای میدهد. تحقیق می‌تواند از طریق روشهای استقرایی مشاهده پدیده تعمیم بر آن اساس و نیز روشهای مقیاسی از طریق مقیاس صوری یعنی توصیف نتایج خاص از بیانات کلی باشد. (Pillai، ۱۹۸۵) تحقیق از نظر روش‌شناسی عبارتست از کاربرد روشهای علمی در حل یک مسأله یا پاسخگویی به یک سوال. جان‌بست معتقد است که بین اصطلاح تحقیق و روشهای علمی تفاوت وجود دارد و اشاره دارد که تحقیق دارای فرآیند رسمی‌تر، و عمیق‌تر در اجرای روش تحلیل علمی است. به عبارتی تحقیق را میتوان تجزیه و تحلیل و ثبت عینی و سیستماتیک مشاهدات کنترل شده که ممکن است به پروراندن قوانین کلی، اصول یا نظریه‌هایی بیانجامد و به پیش‌بینی

و یا احتمالاً به کنترل نهایی رویدادها منتج می‌شود. تعریف نمود. (بست، ۱۹۸۳) و از دیدگاه کرلینجر، تحقیق عبارت است از بررسی و مطالعه منظم، کنترل شده و آزمایشی قضیه‌های فرضی درباره روابط احتمالی بین پدیده‌های طبیعی بادی انتقادی (کرلینجر، ۱۳۷۳)

مراحل تحقیق

هر تحقیق باید مراحل را پشت سر بگذارد تا بتواند به نتیجه برسد. نظرات مختلفی در مورد مراحل یک تحقیق وجود دارد ولی اختلافات ناشی از تفاوت در تقسیمات جزئی تحقیق است. مثلاً دکتر هومن مراحل تحقیق را چنین میدانند: تنظیم مسئله پژوهش، تدوین فرضیه، استدلال، قیاس، مشاهده، آزمون، تجزیه و تحلیل آماری، تفسیر نتایج و بیان قانون. (هومن، ۱۳۷۶)

کیوی و کامپنهود دو محقق بلژیکی، روش علمی را چونان فرآیندی در سه پرده: گسستن، ساختن و مقایسه کردن (یا تجربه) که ترتیب آنها باید مراعات شود، شرح داده و آن را سلسله مراتب پرده‌های معرفت شناختی نامیده‌اند و این اصول روش علمی را به صورت هفت مرحله‌ای که می‌باید پشت سرهم پیمود، معرفی می‌کند. در هریک از مراحل، علمیتی را باید انجام داد تا به مرحله بعدی رسید و از پرده‌ای به پرده دیگر پیش رفت. در حقیقت به صورت یک نمایشنامه کلاسیکی که در سه پرده و هفت صفحه اجرا می‌گردد. (کیوی و کامپنهود، ۱۹۸۸)

دکتر طالب روش را دارای ۴ مرحله اصلی می‌داند، به ترتیب: مرحله مقدماتی یا تهیه و تنظیم طرح مسئله، مرحله جمع‌آوری اطلاعات و داده‌ها، مرحله استخراج و تحلیل و تفسیر داده‌ها، مرحله تدوین و تنظیم گزارش نهایی. هرکدام از این مراحل خود شامل مراحل دیگری نیز می‌شود، با این وجود چهار مرحله بالا را اگر بخواهیم براساس نوع کار تقسیم کنیم آنها را می‌توان به سه مرحله تقلیل داد و مرحله سوم و چهارم را یکی انگاشت. زیرا در مرحله اول کار بیشتر ذهنی است و محققین با تهیه و تدوین مسئله، مطالعات متون و تنظیم فرضیات سروکار دارد.

دومین مرحله، جمع‌آوری اطلاعات است که در این مرحله محقق به عینیت و واقعیت سروکار دارد، کمتر کار ذهنی انجام می‌دهد و بالاخره پس از این مرحله محقق به تنظیم و تجزیه و تحلیل داده‌های پردازد و فرضیات را براساس واقعیات می‌آزماید و سپس به تنظیم گزارش دست می‌زند، تمامی این عملیات ذهنی است حال به تشریح هرکدام از این سه مرحله اصلی می‌پردازیم:

الف) مرحله مقدماتی،

تهیه و تنظیم طرح و فرضیات تحقیق، برای پرداختن به هر موضوعی ابتدا ذهنی دیده را از بستر واقعیات عینی بیرون می‌کشد این عمل در حقیقت دیالکتیکی است بین ذهن و عین (تفکر و تجربه) برای ارائه یک مقدمه خوب باید تعریف مشخص و معقولی از موضوع ارائه داد. در این قسمت موارد زیر قابل طرح است:

۱- طرح تحقیق و مشخص شدن ابعاد مسئله:

هر پژوهشی با طرح یک سوال آغازین شروع می‌شود و این سوال در حقیقت علامت سوالی است که ذهن از واقعیات انتزاع نموده است. چگونگی طرح سوال از اهمیت بسزایی برخوردار است زیرا در واقع محور تحقیق را تشکیل می‌دهد.

۲- مرحله تدوین چارچوب نظری:

در این مرحله از تحقیق پژوهشگر باید تمامی یا لاقلاً مهمترین نظریه‌ها را در مورد موضوع تحقیق خود جمع‌آوری کند.

۳- فرضیه سازی:

در هر پژوهش علمی پژوهشگر باید نسبت به نتایج احتمالی پژوهش خود یک یا چند فرضیه احتمالی در نظر بگیرد تا بتواند در کوشش خود و کار پژوهش را در جهت مشخصی هدایت و از تشتت و پراکندگی در آن جلوگیری کند.

۴- تعریف مفاهیم:

بعد از مشخص شدن فرضیات تحقیق نوبت به تعریف مفاهیم میرسد منظور از این قسمت مشخص نمودن و تعیین حدود و ثنور تعریف متغیرها و مفهومیهای فرضیه و تعیین چگونگی اندازه گیری آنها یا همان ساختن مقیاسهای اندازه گیری است.

۵- تعیین جامعه آماری و حجم نمونه:

جمعیت یا جامعه آماری همه موارد موجود در مقوله مورد نظر ما اطلاق میگردد که در یک یا چند صنعت مشترکند وقتی در یک بررسی به نمونه گیری دست می زنیم به معنی آنست که می خواهیم بجای سرشماری تعداد را به گونه ای انتخاب کرده و اطلاعاتی از آنها جمع آوری کنیم که قابل تعمیم دهیم.

ب) مشاهده:

با توجه به موضوع و فرضیات تحقیق یک یا چند رویه از تکنیکهای خاص جمع آوری اطلاعات انتخاب میشود. دکتر طالب انواع شیوه ها را چنین ذکر می کند: «مشاهده، آزمایش و تجربه، شیوه های استفاده از اسناد و مدارک، شیوه مصاحبه، شیوه پرسشنامه و تحلیل محتوا. ارجحیت خاصی بین این روشهای بررسی وجود ندارد. بلکه ملاکهایی مانند موضوع، هدف، جامعه آماری، منبع اطلاعات محقق را در انتخاب هر کدام از روشهای فوق ملزم میگرداند.» (طالب، ۱۳۶۹)

ج) تحلیل اطلاعات:

بعد از طی مراحل که برشمردیم نوبت به پردازش داده ها و اطلاعات کسب شده میرسد دکتر طالب این مرحله را شامل تقسیمات ریزتری مانند کنترل اطلاعات و داده های گردآوری شده، کدگذاری، استخراج و طبقه بندی، تهیه جدولهای نهایی و تفسیر و تحلیل داده ها میداند. معمولاً در هر پژوهش محقق هم با توصیف و هم با تحلیل سروکار دارد و هر چه محقق سطح تحلیل خود را بالا برد بهمان نسبت در کار تحلیل متغیرها و روشن نمودن ارتباط بین متغیرها موفق تر خواهد بود. در این مرحله ابتدا کدگذاری و استخراج داده ها انجام میشود سپس به توصیف فراوانی متغیرها توجه میشود. برای توصیف راههای مختلفی مانند جداول و نمودار ۲ وجود دارد که بنا به نوع متغیر و همچنین سلیقه محقق از آنها استفاده میشود.

پس از توصیف نوبت به مشخص نمودن نوع ارتباط متغیرها میرسد که در آن تحقق متغیر وابسته را با هر یک از متغیرهای مستقل بوسیله آزمونهای آماری در ارتباط قرار میدهد.

عزتی مراحل فرآیند تحقیق را اینطور تقسیم بندی نموده است:

۱- انتخاب موضوع تحقیق؛

۲- مطالعات شناسایی اولیه؛

۳- انتخاب چارچوب نظری و تدوین فرضیه های تحقیق؛

۴- تهیه و تدوین طرح تحقیق؛

۵- تهیه الگوی تحلیلی؛

۶- شناسایی تکمیلی و جمع آوری اطلاعات؛

۷- تجزیه و تحلیل؛

۸- نتیجه‌گیری؛

۹- تهیه و نگارش گزارش تحقیق (عزتی، ۱۳۷۶).

او مراحل ۱ تا ۶ را مرحله شناسایی میدانند.

جان دیویی مراحل تحقیق را چنین میدانند:

۱- انتخاب و عنوان

۲- جمع‌آوری اطلاعات

۳- ایجاد فرضیه

۴- اثبات

۵- نوشتن رساله

انتخاب عنوان آگاهی عمیق محقق از قسمت مورد علاقه‌اش را فرا میخواند و مطالعه وسیع قبل از انتخاب موضوع لازم است. عنوان نباید خیلی وسیع و یا خیلی محدود باشد. در جمع‌آوری اطلاعات از روی مدارکی که در رشته‌های علوم انسانی منتشر شده‌اند بعنوان منابع استفاده میشود. در رشته‌های جامعه‌شناسی سنجیدن مورد لزوم است. در علوم طبیعی صرفنظر از منابع منتشر شده تجربیات آزمایشگاهی نیز در جمع‌آوری اطلاعات کمک می‌کند. براساس اطلاعات جمع‌آوری شده یک فرضیه‌شکل میگیرد. یک فرضیه بیشتر فکر بکر محقق است. یک فرضیه براساس مدارکی که در طی تحقیق جمع‌آوری میشود اثبات می‌شود.

مرحله نهایی تحقیق نوشتن رساله است. (Pillai, ۱۹۸۵)

دکتر ساده در چارچوب تحقیق مراحل زیر را بیان می‌کند:

۱- انتخاب موضوع مورد تحقیق

۲- مقدمه و بیان اهمیت موضوع و فواید انجام تحقیق

۳- بیان هدف یا اهداف تحقیق

۴- بیان مسئله یا مسائل علمی

۵- فرضیه‌ها، مفاهیم و متغیرها و تعاریف آنها

۶- ارائه چارچوب نظری

۷- بررسی منابع موجود و تحقیقات گذشته در قالب متون مربوط

۸- انتخاب روش تحقیق مناسب

۹- روشهای جمع‌آوری اطلاعات

۱۰- داده‌پردازی یا استخراج اطلاعات

۱۱- تحلیل داده‌ها

۱۲- تفسیر یافته‌ها

۱۳- نتیجه‌گیریها

۱۴- ارائه پیشنهادها کاربردی

۱۵- تهیه گزارش نهایی

او در بخش نظری و کاربردی را در این چارچوب کاملاً مشخص می‌کند. بخش نظری عملیات محقق از مرحله نخست شروع و تا مرحله نهم ادامه می‌یابد و بخش عملی آن نیز از مرحله نهم تا پایان چارچوب گسترش می‌یابد. (ساده، ۱۳۷۵)

تاکنون در کتابی تحت عنوان «نحوه اجرای تحقیق پرورش» مراحل روش تحقیق را در تعلیم و تربیت بشرح زیر طبقه‌بندی کرده است:

- ۱- تعیین مسئله
- ۲- صورت‌بندی فرضیه
- ۳- تعیین و نامگذاری متغیرها
- ۴- تعاریف عملیاتی
- ۵- کنترل و دستکاری متغیرها
- ۶- انتخاب طرح تحقیق
- ۷- تعیین و ساختن روشهای اندازه‌گیری و مشاهده
- ۸- ساختن پرسشنامه و برنامه‌ریزی مصاحبه
- ۹- تجزیه و تحلیل آماری
- ۱۰- تهیه گزارش پژوهش

پارتیک محقق دیگری، که مراحل تحقیق را چنین می‌داند:

- ۱- انتخاب موضوع
- ۲- مرور ادبیات
- ۳- تشکیل فرضیه
- ۴- تعیین جامعه آماری
- ۵- انجام تحقیق مقدماتی و مصاحبه
- ۶- تهیه پرسشنامه و لیست مصاحبه
- ۷- بررسی مقدماتی
- ۸- تهیه پرسشنامه نهایی
- ۹- انتخاب نمونه
- ۱۰- آموزش مصاحبه‌کنندگان
- ۱۱- جمع‌آوری اطلاعات
- ۱۲- پردازش و تجزیه و تحلیل نتایج
- ۱۳- نوشتن گزارش تحقیق
- ۱۴- انتشار (پارتیک، ۱۹۹۰ Mc.neil, Patrick)

سلتیز و جاهودا (Selltiz & Jahoda, ۱۹۵۹) مراحل تحقیق را به شرح زیر می‌دانند:

۱- انتخاب و فرموله کردن مسئله تحقیق

۲- طرح تحقیق

۳- اندازه‌گیری

۴- جمع‌آوری اطلاعات

۵- تجزیه و تحلیل و تفسیر

۶- گزارش نهایی

بررسی نظری و انتخاب مدل تحقیق

چنانکه ملاحظه میشود ساختار تحقیق در تمام نظریات مورد مطالعه قرار گرفته، یکسان و از جهاتی بسیار شبیه یکدیگرند و اختلافات جزئی ناشی از تقسیمات در روشهای تحقیق، تأثیر خاصی بر نتایج بدست آمده ناشی از استفاده هر یک از الگوها نمی‌گذارد.

در این تحقیق مدل نظری کامپنهود و کیوی را به لحاظ ویژگی‌های زیر بعنوان الگوی انتخاب شده است:

۱- این الگو به لحاظ اینکه از مراحل اولیه شکل‌گیری مسئله تا نیل به نتایج و تجزیه و تحلیل رادبرمی‌گیرد، از جامعیت برخوردار است. (الگو جامع است)

۲- از میان جزئیات زاید الگوهای ارائه شده، الگوی مورد نظر مانعیت دارد. (الگو مانع است)

۱- شرح جزئیات الگوی انتخابی

کامپنهود و کیوی، روش علمی را چونان فرآیندی در سه پرده که ترتیب آنها باید مراعات گردد، شرح داده و آنرا سلسله مراتب پرده‌های معرفت شناختی نامیده‌اند. این سه پرده عبارتند از: گسستن، ساختن و مقایسه کردن (باتجربه) و به صورت هفت مرحله‌ای که باید پشت سرهم پیمود معرفی می‌کند. در هریک از مراحل عملیاتی را باید انجام داد تا به مرحله بعدی رسید و از پرده‌ای به پرده دیگر پیش رفت. به عبارت دیگر، به صورت نمایشنامه کلاسیکی در سه پرده و هفت صحنه ارائه شده است.

الف) گسستن:

اندوخته شناخت نظری ما، پراز پیشداوریه‌ها و تصورات قالبی است. از صغراکبر اچیدن روی یک زمین سست نتیجه قابل اعتمادی بدست نخواهد آمد. لذا پرده اول روش علمی گستن ازسوابق ذهنی و غلبه بر پیشداوریه‌ها است.

ب) ساختن:

این گسستن عملی نخواهد شد مگر بر مبنای ساختن پیش فرضهایی که به نظر محقق، متحمل است پدیده مورد نظر را تبیین کند. در پرتو این ساختمان نظری است که محقق می‌تواند روش کار، عملیات اجرایی و نتایج احتمالی تحقیق را پیش‌بینی کند. بدون این ساختمان نظری هیچ تجربه معتبری امکانپذیر نخواهد شد. هر قضیه‌ای را در معرض تجربه با واقعیات قرار نمیدهند.

ج) مقایسه:

یک قضیه را نمیتوان علمی دانست مگر وقتی که بتوان درستی یا نادرستی آنرا به تجربه نشان داد. این واری و قایع، مقایسه یا تجربه گفته می شود و پرده سوم از فرآیند روش علمی است.

مراحل هفتگانه روش علمی

سه پرده علمی از یکدیگر جدا و مستقل نیستند، بلکه برعکس با کمک متقابل یکدیگر تکمیل میشوند. مثلاً گسستن از سوابق ذهنی و غلبه بر پیشداوریها که در ابتدای تحقیق شروع میشود در ساختمان نظری تحقیق به انجام میرسد. در عوض، ساختمان نظری بدون مراحل اولیه که به امر گسستن اختصاص دارد ممکن نیست همینطور، ارزش مقایسه داده های تحقیق با واقعیات، به کیفیت ساختمان نظری آن بستگی دارد.

در جریان یک تحقیق پرده های سه گانه روش علمی در توالی عملیاتی که به ۷ مرحله تقسیم شده است به اجرا درمی آید. این مراحل با داشتن حلقه های ارتباطی کنش پس گستر با هم دربرهم کنش دایم هستند. (کامپنهود و کیوی، ۱۹۸۸)

همانگونه که مشهود است مراحل هفتگانه عبارتند از: پرسش آغازی، مطالعات اکتشافی، طرح نظری مسئله تحقیق (گسستن)، مدل تحلیلی (ساختن)، مشاهده، تحلیل اطلاعات و نتیجه گیری (مقایسه).

در این جا لازم است به تعریف این مراحل و ذکر شاخصهای آنها اشاره شود:

الف) گسستن

۱- پرسش آغازی:

هر پژوهشی با طرح یک سؤال آغاز می شود و این سؤال در حقیقت سؤال است که ذهن پژوهشگر از واقعیات، انتزاع نموده است. چگونگی طرح سؤال از اهمیت بسزایی برخوردار است زیرا در واقع محور تحقیق را تشکیل میدهد. پرسش آغازی وقتی مفید است که به درستی تدوین شده باشد. لذا باید دارای صفات زیر باشد:

۱-۱- روشنی:

پرسش آغازی یک طرح تحقیق باید کاملاً روشن و دقیق طرح شده باشد به گونه ای که به راحتی درک شده و ابهامی در ذهن باقی نگذارد.

* شاخص سازی:

از آنجا که گزاره های تحلیلی و کوتاه با حداقل تعداد کلیدواژه (دو کلیدواژه) معمولاً راحتتر از جمله پردازی های طولانی و با کلیدواژه های زیاد فهمیده شده و کمتر از آنها ابهام آفرینند، لذا اینکه پرسش آغازی (پرسش های آغازی) در چند جمله قالب بندی شده (تعداد جمله) و هر جمله شامل چند کلیدواژه است، شاخص های روشنی پرسش آغازی در نظر گرفته شده است.

۱-۲- عملی بودن:

یک پرسش آغازی خوب باید عملی باشد بدین معنی که باید نه تنها از نظر صلاحیت علمی، بلکه از حیث میزان وقت، پول و امکانات لجستیکی که برای اجرای طرح بدان نیازمند است، عملی باشد.

لذا محقق در این مرحله باید مسئله را محدود کند. محدود کردن مسئله، شناخت محقق از مسئله و همچنین تجربه او را نشان می دهد. ولی باید توجه داشت که منظور آنقدر محدود کردن نیست که سؤال تبدیل به یک پرسش پیش پا افتاده و بی معنا شود.

برای محدود کردن مسئله پژوهشگر باید در صورت امکان، مسأله کلی را به مسائل محدودتری تقسیم کند که بتوان آنرا آزمون کرد.

*شاخص سازی:

برای سنجیدن صفت عملی بودن پرسش آغازی، به محدود بودن آن توجه شده و براین مبنا وجود یا عدم تحدید زمانی، مکانی و موضوعی به عنوان شاخص در نظر گرفته شده است.

۳-۱- مناسب (یا بجا) بودن:

این صفت به کیفیت تبیینی، دستوری یا پیشگویانه پرسش آغازی مربوط می شود. به این معنی که پرسش آغازی مبتنی بر آنچه که هست باشد و نه آنچه که باید باشد (گزاره های اخلاقی یا مبتنی بر داوری) و یا آنچه که پیش بینی می شود در آینده باشد

*شاخص سازی: برای سنجش صفت مناسبت، پرسش آغازی به دو دسته دستوری و دارای داوری ارزشی، تقسیم می شود.

۲- مطالعات اکتشافی:

مطالعات اکتشافی جزء لاینفک و تدارک مقدماتی تحقیق محسوب می شود نگاه کرد. مطالعات اکتشافی به تدوین نظری مسئله تحقیق نیز کمک می کند.

*شاخص سازی: سنجش بخش مطالعات اکتشافی تحقیق، در دو قسمت منابع خارجی (پیشینه خارجی) و منابع داخلی (پیشینه داخلی) بصورت وجود یا عدم انجام گرفته است.

۳- طرح نظری مسئله تحقیق:

منظور از طرح نظری مسئله تحقیق، بررسی نظریه های مربوط، نقادی آنها و در نهایت انتخاب چهارچوب نظری مناسب تحقیق است. این کار در سه مرحله صورت می گیرد.

۱- پس از تأمل در متون و نظریات مربوط، جنبه های گوناگون مسئله ای که در پرسش آغازی طرح شده و نیز روابطی که میان آنها برقرار است، مشخص می گردد.

۲- نقد و تحلیل نظریات رقیب.

۳- برگزیدن یک طرح نظری که با خصوصیات مسئله تحقیقش متناسب است. این طرح نظری شالوده مرحله بعدی، معین ساختن مدل تحلیلی را تشکیل می دهد و در واقع طرح نظری مسئله تحقیق پل ارتباطی دو پرده گسستن و ساختن روش علمی است.

*شاخص سازی:

برای سنجش این مرحله، تعداد نظریاتی که مورد بررسی قرار گرفته، وجود بخش نقد و بررسی نظریات، وجود بخشی برای معرفی چهارچوب نظری انتخابی و در نهایت وجود بخشی برای تعریف مفاهیم نظری در نظر گرفته شده است.

ب) ساختن

۱- مدل تحلیلی:

مدل تحلیلی دنباله طبیعی طرح نظری مسئله تحقیق است که بصورت عملی نشانه ها و خط سیرهایی را که نهایتاً برای اجرای کار مشاهده و تحلیل در نظر گرفته خواهند شد، به یکدیگر مرتبط می سازد. اما آنچه که چهارچوب نظری را از مدل تحلیلی متمایز می کند، عملی بودن یا عملیاتی بودن مدل تحلیلی است که باید به عنوان راهنمای مشاهده به کار رود. وظیفه مدل تحلیلی، فراهم آوردن زمینه

و تسهیل در قالب بندی فرضیات است. در نتیجه می توان گفت مدل تحلیلی از مفاهیم و فرضیه هایی تشکیل شده است که با هم ارتباط تنگاتنگی دارند و مجموعاً چارچوب تحلیلی منسجمی را تشکیل می دهند.

۱-۶- فرضیه:

یک فرضیه قضیه ای است که رابطه ای را میان مفهوم نظری برقرار می کند. لذا، فرضیه یک قضیه موقتی، یا یک گمانه است که باید مورد رسیدگی قرار گیرد. روی این اصل، فرضیه در مرحله بعدی تحقیق با داده های مشاهده مقابله داده می شود.

همانگونه که مشهود است، استخراج فرضیه ها، مهمترین خدمت قابل مدل تحلیلی است و بر این اساس معلوم می شود برای سنجش مدل تحلیلی باید به سراغ فرضیه های مقتبس از مدل رفت.

* شاخص سازی: تعداد فرضیه ها، تعداد متغیرهای (بر اساس کلیدواژه) هر فرضیه و تعداد جملات هر فرضیه مواردی است که برای سنجش مدل تحلیلی (بطور غیرمستقیم) و کیفیت فرضیه ها (بطور مستقیم) در نظر گرفته شده.

ج) مقایسه

۱- مشاهده:

مشاهده شامل مجموع عملیاتی است که طی آن در مواجهه با واقعیتهای عینی بازبینی شده و به زبان داده ها صحت و سقم آنها بررسی می شود. بنابراین، در جریان این مرحله اطلاعات زیادی گردآوری می شود. این اطلاعات در مرحله بعدی به شیوه های منظم تحلیل خواهند شد.

اما محقق باید به سه پرسش پاسخ دهد: چه چیزی را مشاهده کنیم؟ کجا مشاهده کنیم؟ و چگونه مشاهده کنیم؟ فرضیات تحقیق، پاسخ به پرسش چه چیزی است که در مرحله قبل به آن اشاره شد.

در اینجا پاسخ به پرسش کجا مد نظر است که بر حسب مورد ممکن است، تمامی جمعیت موضوع تحقیق (جامعه آماری) و یا فقط نمونه ای از جمعیت مذکور مورد مطالعه قرار گیرد. از سوی دیگر برای پاسخگویی به پرسش چگونه، ابزارهای مشاهده (گردآوری داده ها) مد نظر است.

* شاخص سازی:

برای سنجش اینکه محل مشاهده (پاسخ به پرسش کجا) بخودی تعیین گردیده، وجود بحث درباره جامعه آماری، تعیین حجم نمونه، روش نمونه گیری و برای سنجش چگونگی مشاهده (پاسخ به پرسش چگونه) انواع روش های گردآوری در نظر گرفته شده است.

۲- تحلیل اطلاعات:

پس از آنکه، محقق فرضیه هایی تدوین کرد و به مشاهداتی که فرضیه ها ایجاب می کند. پرداخت، سپس باید ببیند اطلاعات گردآوری شده تا چه حد با فرضیه ها می خواند. تحلیل اطلاعات شامل عملیات متعددی است، اما سه عمل از میان آنها مجموعاً گذرگاه اجباری را تشکیل می دهند:

(۱) ارائه داده ها در قالب جداول داده ها،

(۲) عملیات آمار توصیفی بر روی داده ها، آزمون روابط میان متغیرها (برای کارهای نمونه ای)،

(۳) مقایسه نتایج با نتایج مورد انتظار.

* شاخص سازی:

بر اساس تعریف ارائه شده از تحلیل اطلاعات، برای سنجش آن، وجود یا عدم‌ارائه داده‌ها در قالب جداول داده، انجام عملیات آمار توصیفی (از قبیل نمودارها، جداول توزیع و...)، آزمون‌های آماری (برای موارد مبتنی بر نمونه) و انجام مقایسه نتایج با نتایج مورد انتظار در نظر گرفته شده است.

۳- بحث و نتیجه‌گیری:

آخرین فراز بخش مقایسه در کار تحقیق، آخرین قسمت گزارش تحقیق نیز خواهد بود. در این قسمت علاوه بر نتیجه‌گیری نهایی تحقیق، محقق، پیشنهادات و ملاحظات انتقادی خود را برای تحقیقات بعدی و دیگر محققین، ابراز خواهد داشت.

*شاخص‌سازی:

برای سنجش این قسمت، علاوه بر وجود چنین بخشی (بخش بحث و نتیجه‌گیری)، وجود یا عدم بخش پیشنهادات و ملاحظات انتقادی در نظر گرفته شده است.

الگوی تدوین گزارش تحقیق (پایان‌نامه)

در نگارش پایان‌نامه‌ها موارد زیر باید مراعات گردد / (نخعی، ۱۳۷۷):

۱- فهرست اجمالی مطالب:

شامل عناوین و سرفصلهای مطالب است که معمولاً در صفحه اول پایان‌نامه و بعد از صفحه رویی آن است.

۲- فهرست تفصیلی مطالب:

که معمولاً به دنبال فهرست اجمالی آمده می‌شود و شامل عناوین موجود در فصول پایان‌نامه است.

۳- فهرست جداول:

شامل جداول موجود در پایان‌نامه است که بعد از فهرست تفصیلی مطالب آورده می‌شود.

۴- فهرست نمودارها:

شامل نمودارهای بدست آمده از اطلاعات حاصله است.

۵- صفحه تقدیم:

که معمولاً به پاس قدردانی از شخص یا اشخاص پایان‌نامه‌ها به آنها هدیه می‌شود.

۶- صفحه تشکر:

این صفحه بمنظور قدردانی و ارج‌گذاری از زحمات کسانی که به نحوی در پایان‌نامه و تنظیم آن شرکت داشته‌اند، می‌باشد.

۷- صفحه عنوان:

در این صفحه عنوان پایان‌نامه، نام و نام‌خانوادگی مجری، استاد راهنما و تاریخ‌نگارش پایان‌نامه ذکر می‌گردد.

۸- کتابنامه:

از نظر بررسی متون مورد استفاده شده برای پایان‌نامه است که خود شامل کتاب، مجله، پایان‌نامه، و غیره (که شامل گزارش و یا موارد دیگر ذکر نشده می‌باشد) که اینها از نظر زبانی که تقسیم شده‌اند.

۹- نوع ارجاع‌نویسی:

شامل ارجاعاتی که برای نوشتن پایان‌نامه مورد استفاده قرار گرفته‌اند، است.

۹-۱- ارجاع در متن:

شامل ارجاع در متن: یعنی پس از نوشتن جمله بعد فاصله نویسنده یا گوینده آن مطلب و زمان آن جلوی جمله در پرانتز قرار می‌گیرد.

۹-۲- پانویسی:

که بعد از پایان جمله با دادن آدرس در پایین صفحه نوشته می‌شود.

۹-۳- پایان فصل:

که بعد از پایان هر فصل پایان‌نامه با دادن آدرسی که در متن نوشته شده است به آن رجوع می‌شود.

۱۰- فرمت ارجاع‌نویسی:

که از سه نظر مورد بررسی قرار می‌گیرد:

۱۰-۱- تفکیک زبانی:

ارجاعاتی که مورد استفاده قرار گرفتند از نظر زبان اصلی فارسی و لاتین بررسی می‌شود.

۱۰-۲- تفکیک ماده:

شامل نوع مدرکی است که به عنوان مرجع در نظر گرفته شده است که آیا مثلاً تفکیک پایان‌نامه از مجله و.... شده است که هم

بطور عموم ذکر گردیده است؟

۱۰-۳- رعایت ترتیب:

در نوشتن ارجاعات که باید به ترتیب الفبا (در هر دو زبان) باشد.

۱۱- ارکان ارجاع‌نویسی:

شامل ارکان اصلی ارجاعات است:

۱۱-۱- پدیده‌آورنده شامل:

مؤلف و یا مترجم.

۱۱-۲- عنوان منبع

۱۱-۳- مشخصات نشر:

شامل: ناشر، محل نشر و سال انتشار

<http://www.irandoc.ac.ir/Staff-All/Khosravi/khosravi.htm>

وزارت علوم، تحقیقات و فناوری/ مرکز اطلاعات و مدارک علمی ایران / گزارش نهایی طرح پژوهشی تحلیل روش‌شناسی

پایان‌نامه‌های رشته‌روانشناسی موجود در مرکز/ مجری: مریم خسروی؛ همکار: بهزاد دوران، داوران: دکتر زهره خسروی و محمود

بابائی - پاییز ۱۳۷۸